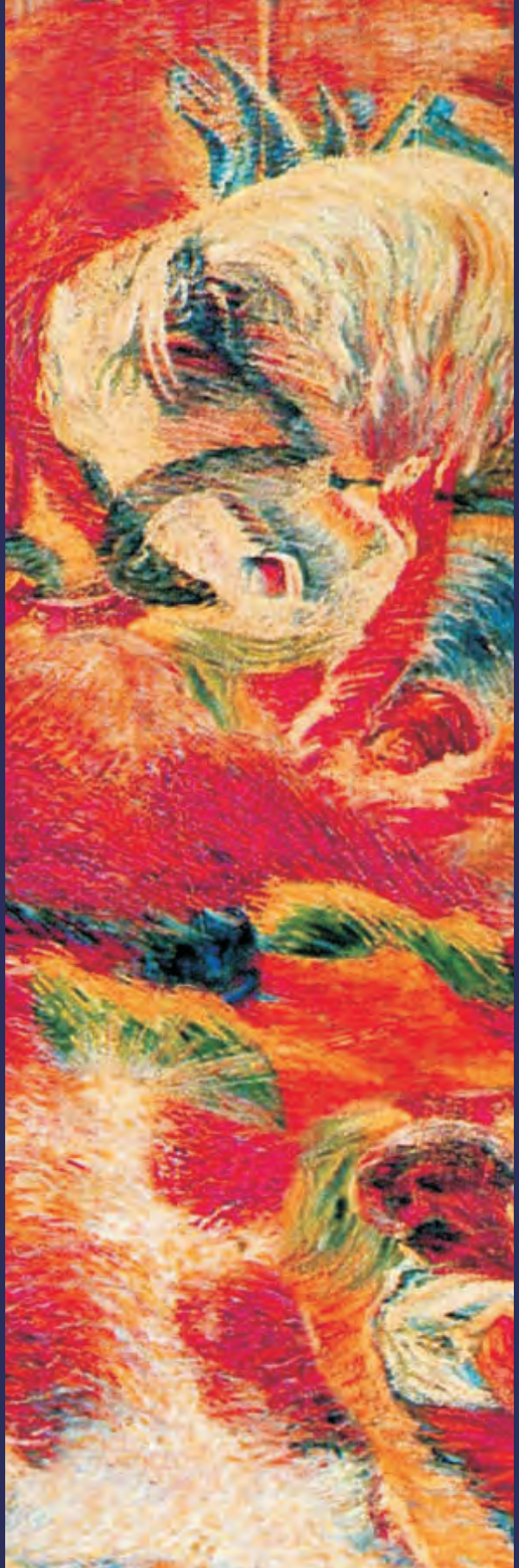

Joanna
Sondel-Cedarmas

NACJONALIZM WŁOSKI

Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896-1923)

KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

NACJONALIZM WŁOSKI

GENEZA I EWOLUCJA DOKTRYNY POLITYCZNEJ (1896-1923)

SOCIETAS

seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY

55

Joanna Sondel-Cedarmas

Nacjonalizm włoski

Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896-1923)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

Kraków 2013

Copyright by Joanna Sondel-Cedarmas

Recenzent: Prof. dr hab. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz

Opracowanie redakcyjne: Justyna Wójcik

Korekta: Justyna Rybka

Skład: Józef Paluch

Projekt okładki: Emilia Dajnowicz

Indeks: Wacław Szczepanik

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013
jako projekt badawczy

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych

ISBN 978-83-7638-300-2

Księgarnia Akademicka
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks 43-127-43, 42-210-33 w. 11-67
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

Spis treści

Wstęp 11

Rozdział 1.
Spory o istotę nacjonalizmu włoskiego – dzieje i krytyka 27

1.1. Czy nacjonalizm jest ideologią? Próba systematyzacji terminologicznej . . 27
1.2. Idea narodu we włoskiej myśli politycznej XVIII i XIX wieku 33
1.3. Od nacjonalitaryzmu do nacjonalizmu: spory co do początków i definicji włoskiego nacjonalizmu 48
1.3.1. Kontrowersje wokół początków włoskiego nacjonalizmu 51
1.3.2. Idea narodu w koncepcjach włoskich nacjonalistów 52
1.3.3. Elitaryzm – wpływ ideologiczny Gaetana Moski i Vilfreda Pareto . . 53
1.3.4. Idea rasy włoskich nacjonalistów 54
1.3.5. Nacjonalizm a patriotyzm 57
1.3.6. Rozrachunek z tradycją risorgimenta 60
1.3.7. Nacjonalizm a religia 63
1.4. Nacjonalizm włoski a nacjonalizm francuski 73

Rozdział 2.
Prekursorzy włoskiego nacjonalizmu. 93

2.1. Pasquale Turiello – pierwszy teoretyk włoskiego nacjonalizmu 93
2.1.1. Turiello a dziedzictwo risorgimenta 94
2.1.2. Turiello wobec zjawiska merydionalizmu 95
2.1.3. Projekt reformy systemu parlamentarnego 97
2.1.4. Reforma szkolnictwa 98
2.1.5. Turiello a socjalizm 99
2.1.6. Współczesna sytuacja międzynarodowa w ocenie Pasqualego Turiello 100
2.1.7. Kolonializm 102
2.2. Alfredo Oriani – rzecznik wielkich Włoch 104
2.2.1. Risorgimento w ocenie Alfreda Orianiego 104
2.2.2. Koncepcja silnego państwa 105
2.2.3. Kult nowoczesności 106
2.3. Giosuè Carducci – kult tradycji starożytnego Rzymu 108
2.3.1. Carducci a tradycja risorgimenta 108
2.3.2. Koncepcja trzeciego Rzymu 109

2.3.3. Krytyka chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego 110
2.3.4. Koncepcja państwa 111
2.3.5. Zwolennik polityki Francesca Crispiego 112
2.4. Mario Morasso i koncepcja przywództwa literatów 115
2.4.1. Od „egoarchii" do koncepcji „aktywnego konserwatyzmu" 115
2.4.2. Idea polityki literatów 117
2.4.3. Mit trzeciego Rzymu a kult nowoczesności 120
2.5. Gabriele D'Annunzio – elitaryzm, antyparlamentaryzm i imperializm 121
2.5.1. Idea nadczłowieka Nietzschego a kształtowanie się idei politycznych Gabriela D'Annunzio 124
2.5.2. Idea trzeciego Rzymu 126
2.5.3. Krytyka systemu parlamentarnego i ustroju demokratycznego 127
2.5.4. Krytyka socjalizmu 128
2.5.5. Imperializm w myśli politycznej Gabriela D'Annunzio. 130
2.5.6. Mit „kalekiego zwycięstwa" i wyprawa fiumeńska (1919-1920) . . . 131
2.5.7. *Carta del Carnaro* 133
2.5.8. D'Annunzio a faszyzm 141

Rozdział 3.
„Różnorodny nacjonalizm włoski": 1903-1910 145

3.1. Literackie czasopisma na przełomie XIX i XX wieku: „Il Marzocco", „Leonardo", „Il Convito" 147
3.2. „Il Regno" Enrica Corradiniego (1903-1906) 150
3.3. Aneksja Bośni i Hercegowiny i wzrost nastrojów nacjonalistycznych we Włoszech: „Il Tricolore", „Il Carroccio" i „La Grande Italia" 155
3.4. Mario Viana i grupa „Il Tricolore" 156
3.5. „Il Carroccio" i grupa rzymska 159
3.6. „La Grande Italia" i program irredentystyczny 164

Rozdział 4.
Enrico Corradini – pierwszy teoretyk włoskiego nacjonalizmu 167

4.1. Zarys biografii politycznej 167
4.2. Klęska pod Aduą a narodziny ruchu nacjonalistycznego we Włoszech 174
4.3. Kształtowanie się programu ideologicznego włoskiego nacjonalizmu: „Il Regno" (1903-1905) 177
4.4. Problem emigracji w myśli politycznej Enrica Corradiniego 182
4.5. I Kongres Nacjonalistyczny i koncepcja narodów proletariackich 183
4.6. Syndykalizm narodowy w koncepcji Enrica Corradiniego 185
4.7. Koncepcja wojny 187
4.8. Corradini a demokracja i liberalizm 190
4.9. Corradini a faszyzm 192

Rozdział 5.
„Nacjonalizm humanistyczny” Giovanniego Papiniego i Giuseppe Prezzoliniego 195

5.1. Idee polityczne Giovanniego Papiniego i Giuseppe Prezzoliniego na tle „nacjonalizmu estetycznego” 196
5.2. Koncepcja „partii intelektualistów” Papiniego na tle idei Maria Morasso 197
5.3. Antypozytywizm, antysocjalizm i antyliberalizm: od „Leonardo” do „Il Regno” 200
5.4. Rola burżuazji w społeczeństwie i problem „odrodzenia narodowego” . . . 202
5.5. Elitaryzm Giuseppe Prezzoliniego 206
5.6. Imperializm kulturalny Giovanniego Papiniego 208
5.7. „La Voce” i rozłam z nacjonalizmem 210
5.8. Idee polityczne Giovanniego Papiniego na tle futuryzmu politycznego . . . 215
5.8.1. Mit nowoczesności a tradycja 218
5.8.2. Koncepcja wojny 220

Rozdział 6.
I Kongres Nacjonalistyczny i powstanie Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich 223

6.1. I Kongres Nacjonalistyczny 223
6.2. Kwestia monarchii 229
6.3. Powstanie nacjonalistycznych grup regionalnych i „L’Idea Nazionale” . . . 235

Rozdział 7.
Wojna libijska w koncepcji włoskich nacjonalistów 239

Rozdział 8.
II Kongres Nacjonalistyczny (1912) – rozłam między nacjonalistami konserwatywnymi a demokratycznymi 247

8.1. Antysemityzm Francesca Coppoli 247
8.2. Scipio Sighele a spór nacjonalistów demokratycznych i konserwatywnych 254

Rozdział 9.
Luigi Federzoni – twórca przymierza nacjonalistów z katolikami 259

9.1. Zarys biografii politycznej 259
9.2. Federzoni wobec powstania włoskiego nacjonalizmu 261
9.3. Koncepcje polityki zagranicznej Luigiego Federzoniego – irredentyzm a imperializm 263
9.4. Federzoni wobec przymierza nacjonalistów z katolikami 266

9.5. Problem masoński w interpretacji Luigiego Federzoniego 270
9.6. Federzoni a liberalizm 273
9.7. Federzoni wobec narodzin i rozwoju faszyzmu we Włoszech 275

Rozdział 10.
Alfredo Rocco – „architekt nowego państwa” 283

10.1. Zarys biografii politycznej 283
10.2. Radykalizm – liberalizm narodowy – nacjonalizm: ewolucja koncepcji politycznych Alfreda Rocca 286
10.3. Nacjonalizm wobec innych doktryn politycznych: krytyka liberalizmu, socjalizmu i demokracji Alfreda Rocca 292
10.4. Antyindywidualizm, organicyzm, autorytaryzm 297
10.5. Program gospodarki narodowej Alfreda Rocca 302
10.6. Alfredo Rocco a III Kongres Nacjonalistyczny 306
10.7. Imperializm w koncepcji Alfreda Rocca. 308
10.8. Syndykalizm i korporacjonizm w myśli politycznej Alfreda Rocca 310
10.9. Rocco wobec powstania i rozwoju faszyzmu we Włoszech 315
10.10. Faszyzm w interpretacji Alfreda Rocca 318
10.11. Koncepcja faszystowskiego państwa politycznego Alfreda Rocca 320

Rozdział 11.
Nacjonalizm a irredentyzm. 329

11.1. Irredentyzm włoski jako problem metodologiczny 329
11.2. Irredentyzm a narodziny i rozwój włoskiego nacjonalizmu 337
11.3. Irredentyzm trydencki: Scipio Sighele i Gualtiero Castellini 341
11.3.1. Problem istnienia włoskiego uniwersytetu w monarchii austro-węgierskiej w ocenie Scipia Sighelego 345
11.3.2. Scipio Sighele i Gualtiero Castellini wobec kwestii autonomii Trydentu 350
11.4. Imperialistyczny irredentyzm adriatycki Ruggera Timeusa i Attilia Tamara 351
11.4.1. Idea „otwartych drzwi na Wschód” Ruggera Timeusa 355
11.4.2. Kwestia adriatycka w interpretacji Attilia Tamara 358

Rozdział 12.
Nacjonaliści a wybuch I wojny światowej 363

12.1. Od poparcia trójprzymierza do zbrojnej neutralności: włoscy nacjonaliści a kwestia przymierzy 365
12.2. Alfredo Rocco i koncepcja zbrojnej neutralności 371
12.3. W stronę poparcia ententy: wpływ nacjonalistów-irredentystów 372
12.4. Roberto Forges Davanzati: koniec trójprzymierza 375

12.5. Kwestia adriatycka i program polityki zagranicznej nacjonalistów po zakończeniu I wojny światowej 379

Rozdział 13.
Nacjonaliści a „sprawa polska” 385

Rozdział 14.
Nacjonaliści włoscy wobec kryzysu państwa liberalnego 397

14.1. Manifest „La Politica” 397
14.2. IV Kongres Nacjonalistyczny w Rzymie w 1919 roku 401
14.3. Włoscy nacjonaliści a wyprawa fiumeńska Gabriela D’Annunzio. 402
14.4. Koncepcja dyktatury burżuazji 404

Rozdział 15.
Od nacjonalizmu do nacjonalfaszyzmu – fuzja Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich z Narodową Partią Faszystowską w 1923 roku. . . 407

15.1. Nacjonaliści wobec powstania i rozwoju faszyzmu do 1922 roku 410
15.2. Ku fuzji z PNF: kwestia monarchii i masonerii 413
15.3. Faszyzm – rewolucyjny nacjonalizm? 420

Zakończenie 429

Italian Nationalism – the Sources and Evolution of the Political Doctrine (1896-1923). Summary 435

Nazionalismo italiano – genesi e evoluzione della dottrina politica (1896-1923). Riassunto 439

Bibliografia 443

Indeks osobowy 471

SOCIETAS

seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY

1. Grzybek Dariusz, *Nauka czy ideologia. Biografia intelektualna Adama Krzyżanowskiego*, 2005.
2. Drzonek Maciej, *Między integracją a europeizacją. Kościół katolicki w Polsce wobec Unii Europejskiej w latach 1997-2003*, 2006.
3. Chmieliński Maciej, *Max Stirner. Jednostka, społeczeństwo, państwo*, 2006.
4. Nieć Mateusz, *Rozważania o pojęciu polityki w kręgu kultury attyckiej. Studium z historii polityki i myśli politycznej*, 2006.
5. Sokołów Florian, *Nahum Sokołów. Życie i legenda*, oprac. Andrzej A. Zięba, 2006.
6. Porębski Leszek, *Między przemocą a godnością. Teoria polityczna Harolda D. Laswella*, 2007.
7. Mazur Grzegorz, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939*, 2007.
8. Węc Janusz Józef, *Spór o kształt instytucjonalny Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej 1950-2005. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, 2006.
9. Karas Marcin, *Integryzm Bractwa Kapłańskiego św. Piusa X. Historia i doktryna rzymskokatolickiego ruchu tradycjonalistycznego*, 2008.
10. *European Ideas on Tolerance*, red. Guido Naschert, Marcin Rebes, 2009.
11. Gacek Łukasz, *Chińskie elity polityczne w XX wieku*, 2009.
12. Zemanek Bogdan S., *Tajwańska tożsamość narodowa w publicystyce politycznej*, 2009.
13. Lencznarowicz Jan, *Jałta. W kręgu mitów założycielskich polskiej emigracji politycznej 1944-1956*, 2009.
14. Grabowski Andrzej, *Prawnicze pojęcie obowiązywania prawa stanowionego. Krytyka niepozytywistycznej koncepcji prawa*, 2009.
15. Kich-Masłej Olga, *Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku*, 2009.
16. Citkowska-Kimla Anna, *Romantyzm polityczny w Niemczech. Reprezentanci, idee, model*, 2010.
17. Mikuli Piotr, *Sądy a parlament w ustrojach Australii, Kanady i Nowej Zelandii (na tle rozwiązań brytyjskich)*, 2010.
18. Kubicki Paweł, *Miasto w sieci znaczeń. Kraków i jego tożsamości*, 2010.
19. Żurawski Jakub, *Internet jako współczesny środek elektronicznej komunikacji wyborczej i jego zastosowanie w polskich kampaniach parlamentarnych*, 2010.
20. *Polscy eurodeputowani 2004-2009. Uwarunkowania działania i ocena skuteczności*, red. K. Szczerski, 2010.

21. Bojko Krzysztof, *Stosunki dyplomatyczne Moskwy z Europą Zachodnią w czasach Iwana III*, 2010.
22. *Studia nad wielokulturowością*, red. Dorota Pietrzyk-Reeves, Małgorzata Kułakowska, Elżbieta Żak, 2010.
23. Bartnik Anna, *Emigracja latynoska w USA po II wojnie światowej na przykładzie Portorykańczyków, Meksykanów i Kubańczyków*, 2010.
24. *Transformacje w Ameryce Łacińskiej*, red. Adam Walaszek, Aleksandra Giera, 2011.
25. Praszałowicz Dorota, *Polacy w Berlinie. Strumienie migracyjne i społeczności imigrantów. Przegląd badań*, 2010.
26. Głogowski Aleksander, *Pakistan. Historia i współczesność*, 2011.
27. Brążkiewicz Bartłomiej, *Choroba psychiczna w literaturze i kulturze rosyjskiej*, 2011.
28. Bojenko-Izdebska Ewa, *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989-2010. Polityczne aspekty transformacji*, 2011.
29. Kołodziej Jacek, *Wartości polityczne. Rozpoznanie, rozumienie, komunikowanie*, 2011.
30. *Nacjonalizmy różnych narodów. Perspektywa politologiczno-religioznawcza*, red. Bogumił Grott, Olgierd Grott, 2012.
31. Matyasik Michał, *Realizacja wolności wypowiedzi na podstawie przepisów i praktyki w USA*, 2011.
32. Grzybek Dariusz, *Polityczne konsekwencje idei ekonomicznych w myśli polskiej 1869-1939*, 2012.
33. Woźnica Rafał, *Bułgarska polityka wewnętrzna a proces integracji z Unią Europejską*, 2012.
34. Ślufińska Monika, *Radykałowie francuscy. Koncepcje i działalność polityczna w XX wieku*, 2012.
35. Fyderek Łukasz, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, 2012.
36. Węc Janusz Józef, *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2009*, 2011.
37. Rudnicka-Kassem Dorota, *John Paul II, Islam and the Middle East. The Pope's Spiritual Leadership in Developing a Dialogical Path for the New History of Christian-Muslim Relations*, 2012.
38. Bujwid-Kurek Ewa, *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej. Dzieje, ustrój, konstytucja*, 2012.
39. Cisek Janusz, *Granice Rzeczpospolitej i konflikt polsko-bolszewicki w świetle amerykańskich raportów dyplomatycznych i wojskowych*, 2012.
40. Gacek Łukasz, *Bezpieczeństwo energetyczne Chin. Aktywność państwowych przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych*, 2012.
41. Węc Janusz Józef, *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna,* 2012.
42. *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX I XX wieku. Historia – religia – kultura - polityka*, red. Irena Stawowy-Kawka, 2012.

43. *Ciekawość świata, ludzi, kultury… Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Ryszardowi Kantorowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. R. Hołda, T. Paleczny, 2012.
44. Węc Janusz Józef, *Pierwsza polska prezydencja w Unii Europejskiej. Uwarunkowania – Procesy decyzyjne – Osiągnięcia i niepowodzenia*, 2012.
45. Zemanek Adina, *Córki Chin i obywatelki świata. Obraz kobiety w chińskich czasopismach o modzie*, 2012.
46. Kamińska Ewa, *Rezeption japanischer Kultur in Deutschland: Zeitgenössische Keramik als Fallstudie*, 2012.
47. Obeidat Hassaym, *Stabilność układu naftowego w warunkach zagrożeń konfliktami w świetle kryzysu w latach siedemdziesiątych XX i na progu XXI wieku*, 2012.
48. Ścigaj Paweł, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, 2012.
49. Głogowski Aleksander, *Af-Pak. Znaczenie zachodniego pogranicza pakistańsko-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947-2011*, 2012.
50. Miżejewski Maciej, *Ochrona pluralizmu w polityce medialnej Polski i Włoch*, 2012.
51. Jakubiak Łukasz, *Referendum jako narzędzie polityki. Francuskie doświadczenia ustrojowe*, 2013.
52. *Skuteczność polskiej prezydencji w Unii Europejskiej. Założone cele i ich realizacja*, red. Krzysztof Szczerski, 2013.
53. *Stosunki państwo – kościół w Polsce 1944-2010*, red. Rafał Łatka, 2013.
54. Gacek Łukasz, Trojnar Ewa, *Pokojowe negocjacje czy twarda gra? Rozwój stosunków ponad cieśniną tajwańską*, 2012.

Dr Joanna Sondel-Cedarmas – adiunkt w Instytucie Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Absolwentka filologii włoskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego (1999) i Facoltà di Lingue e Letterature Straniere Uniwersytetu w Udine (2004), w 2005 roku uzyskała doktorat z nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Stypendystka MEN i Republiki Włoskiej (2001, 2002). W 2006 roku profesor kontraktowy na Uniwersytecie w Udine. Prowadziła również zajęcia i wykłady gościnne na uniwersytetach w Bolonii i Trieście. Jest członkiem Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano w Rzymie. Jej zainteresowania naukowe dotyczą problematyki europejskich nacjonalizmów oraz totalitaryzmów (zwłaszcza włoskiego faszyzmu), współczesnej włoskiej myśli politycznej, a także polsko-włoskich relacji kulturalnych i politycznych na przełomie XIX i XX wieku. Autorka książki *Gabriele D'Annunzio. U źródeł ideologicznych włoskiego faszyzmu* (Kraków 2008), a także kilkudziesięciu artykułów naukowych drukowanych w pracach zbiorowych oraz czasopismach krajowych i zagranicznych.

Monografia ma na celu przedstawienie rozwoju doktryny włoskiego nacjonalizmu w latach 1896-1923 na tle kryzysu państwa liberalnego oraz procesu narodzin i umacniania się faszyzmu. Powstały pod koniec XIX wieku ruch narodowy był wyrazem stanowiska części włoskiej prawicy wobec problemów transformacji państwa i społeczeństwa, związanych z rozwojem kapitalizmu, wzrastającym znaczeniem socjalizmu, a także postępującym kryzysem sprawującej rządy partii liberalnej. Zakładając w 1903 roku pierwsze pismo nacjonalistyczne „Il Regno", florencki pisarz i publicysta Enrico Corradini postawił sobie za cel rozbudzenie w społeczeństwie włoskim dumy z przynależności narodowej, a jednocześnie występował przeciwko stosunkom panującym w ówczesnych Włoszech, co było spowodowane w szczególności rozczarowaniem działalnością tradycyjnych partii oraz instytucji politycznych, demokracją i systemem parlamentarnym. Również związani z Corradinim włoscy nacjonaliści, negatywnie oceniając ówczesną sytuację polityczną, nie szczędzili krytyki znajdującym się u władzy liberałom, którzy ich zdaniem nie tylko nie potrafili przeprowadzić potrzebnych reform politycznych, gospodarczych i społecznych, ale nawet zjednoczyć Włochów wokół hasła wspólnej przynależności do jednego państwa narodowego […].

Problematyka włoskiego nacjonalizmu jest w Polsce właściwie nieznana. Dotychczas kwestii tej nie poświęcono osobnego opracowania, a o działalności ugrupowania Enrica Corradiniego wspominają nieliczni historycy i politolodzy, głównie na marginesie badań nad włoskim faszyzmem. Temat ten został zresztą w niewielkim stopniu opracowany również we Włoszech. Wśród licznych rozpraw, które ukazują się co roku na temat dziejów Włoch liberalnych czy faszyzmu, tylko nieliczne traktują – i to w zasadzie ubocznie – o działalności Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich bądź o koncepcjach politycznych jego głównych przedstawicieli.

(ze *Wstępu*)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-300-2

9 788376 383002